

Література:

1. Латинін М. А. Аграрний сектор економіки України: механізм державного регулювання : [монографія] / М. А. Латинін. – Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ “Магістр”, 2006. – 320 с.
2. Лозинська Т. М. Національний продовольчий ринок в умовах глобалізації : [монографія] / Т. М. Лозинська. – Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ “Магістр”, 2007. – 272 с.
3. Майстро С. В. Національний аграрний ринок в умовах глобалізації: механізм державного регулювання : [монографія] / С. В. Майстро. – Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ “Магістр”, 2009. – 240 с.
4. Мінприроди представило в Кабінеті Міністрів систему космічного моніторингу. – Режим доступу : http://agro.ua.net/news/news_34959.html.
5. Муzyченко О. Аграріям предложили боротися со спекулянтами / О. Муzyченко // Коментарии. – 2009. – № 159. – С. 4. – (13 фев.).
6. Програма економічних реформ на 2010 – 2014 роки “Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава”. Комітет з економічних реформ при Президентіві України. – Режим доступу : <http://municipal.gov.ua/articles/show/article/54>.
7. Саблук П. Т. Глобалізація і продовольство : [монографія] / П. Т. Саблук, О. Г. Білорус, В. І. Власов. – К. : ННЦ “ІАЕ”, 2008. – 632 с.
8. Титаренко Г. Продбоденья / Г. Титаренко // Бизнес. – 2012. – № 15 (1002). – С. 63–65. – (9 апр.).

Надійшла до редколегії 05.06.2012 р.

УДК 351.83:331.21

Л. А. ШУЛЬГІНОВА

**ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ В УКРАЇНІ:
ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ**

Розглянуто основні тенденції диференціації заробітної плати в українській економіці в цілому і в галузевому розрізі. Досліджено основні причини низької оплати праці в Україні. Обґрунтовано теоретичні рекомендації вдосконалення державного регулювання заробітної плати.

Ключові слова: заробітна плата, ціна праці, мінімальна заробітна плата, прожитковий мінімум, продуктивність праці, державна політика у сфері оплати праці.

In the article the basic tendencies of differentiation of earnings are examined in the Ukrainian economy on the whole and in an of a particular branch cut. Investigational principal reasons of low payment of labour in Ukraine. Theoretical recommendations of improvement of State Regulation of earnings are grounded.

Key words: an ettlings, cost of labour, minimum wage, living wage, labour productivity, public policy is in the field of payment of labour.

Заробітна плата, доходи громадян нерозривно пов'язані з ефективністю функціонування економіки та соціальною політикою держави, спроможністю суспільства в цілому захищати право людини на гідне життя. Сьогодні основна увага щодо проблем заробітної плати полягає в тому, що як економічна категорія заробітна плата практично перестала виконувати свої основні функції – відтворення робочої сили і стимулювання праці.

Протягом останніх років у країні відбувалося знецінення і поступова деградація трудового потенціалу. Теза про те, “що низька заробітна плата є конкурентною перевагою України. І поки вона зберігається... необхідно спровадити структурні зміни в економіці, насамперед у сфері інновацій” [12, с. 34], – є помилковою і привела до негативних результатів у проведенні економічних реформ. Низька заробітна плата – основна перешкода для втілення в економіці країни високотехнологічних інновацій, створення ефективного ринку праці.

Питання зростання заробітної плати сьогодні набуває не тільки економічного, але й політичного значення і потребує політичної волі уряду. Оскільки вдосконалення оплати праці є ключовою в системі соціально-економічних відносин не тільки тому, що торкається інтересів основної частини населення країни, але і у зв'язку з тим, що впливає на всі параметри ринку: через механізми попиту та пропозиції – на структуру виробництва і його динаміку; через конкуренцію між працею та капіталом – на технологічний рівень виробництва і його ефективність; на якість робочої сили; на рівень зайнятості; динаміку цін та інфляцію [11, с. 133].

Важлива роль у розробці теоретичних засад заробітної плати належить вітчизняним ученим, а саме: Д. Богині, Н. Брюховецькій, В. Василенку, В. Гордієнку. Питанням щодо управління чинниками зростання заробітної плати приділено в роботах М. Ведернікової, А. Каліної, А. Колота, Н. Лук'яченко. Питання, що присвячені вирішенню теоретичних і прикладних питань забезпечення співвідношення зростання продуктивності праці та заробітної плати, розглядалися в зарубіжних працях С. Агнарсона, І. Батухтіна, С. Гриценка, С. Гур'янова, Т. Мальтуса, І. Полякова, Д. Рікардо.

Метою статті є аналіз рівня та характеру диференціації заробітної плати в економіці країни в цілому і на міжгалузевому рівні; визначення перспектив реформування заробітної плати в Україні.

Формування оплати найманої праці є складним процесом взаємодії виробництва, ринку та інституційних структур суспільства. У процесі створення економічних благ виникає матеріальна, вартісна основа доходів основних факторів – праці і капіталу, що набуває грошової форми свого існування, взаємодіючи з ринковим середовищем. На ринку праці, у ході коливань попиту і пропозиції, відбувається пошук рівноважної ставки заробітної плати, що здійснюється,

зокрема, під впливом дії розміру соціальних гарантій. Мінімальний розмір оплати праці як основний вид соціальної гарантії у сфері оплати праці в більшості країн стає своєрідним сигналом до знаходження ринком ставки заробітної плати, вже диференційованої по відношенню до різних видів трудової діяльності.

В умовах становлення ринкової економіки в Україні процес формування оплати найманої праці має свою особливу специфіку, а результатом цього є не тільки низький розмір заробітної плати, але і високий рівень її диференціації в розрізі зайнятості за різними галузями економіки.

Дослідження динаміки заробітної плати, доходів, і ВВП у розрахунку на одну особу (табл. 1) вказує на високі темпи зростання номінальної та реальної заробітної плати протягом 2005 – 2008 рр., а в кризовий період (2009 р.) відбувся спад. Характерною особливістю також, що протягом 2005 – 2011 рр. темпи зростання заробітних плат (номінальної та реальної), доходів населення значно випереджали темпи зростання ВВП у розрахунку на одну особу. Знецінення заробітних плат є серйозною перешкодою в збереженні і відтворенні трудового потенціалу країни. Оскільки з урахування значного падіння курсу гривні в доларовому еквіваленті номінальна середньомісячна заробітна плата знизилася з 360 дол. США на місяць у 2008 р. до 240 дол. у 2009 р., тобто в 1,5 рази і стала найнижчою серед європейських країн [6, с. 16].

Таблиця 1

Динаміка заробітної плати, доходів населення і ВВП у розрахунку на одну особу в 2005 – 2011 рр. (% до попереднього року) [1; 6; 13]

<i>Роки</i>	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
<i>Показники</i>							
Індекс номінальної заробітної плати	136,7	129,2	129,7	133,7	105,5	120	117,6
Індекс реальної заробітної плати	120,3	118,3	112,5	106,3	90,8	110,2	108,7
Доходи населення	139,1	123,8	132	137,4	129,8	123,1	113,6
ВВП у розрахунку на одну особу	103,5	108,1	108,6	102,6	85,6	104,6	104,5

Через систему оплати праці розподіляється певна частка ВВП, що обумовлює відповідний рівень вартості робочої сили. Із табл. 2 виходить, що частка заробітної плати у структурі ВВП за період 2005 – 2010 рр. не перевищила 50 %. Даний показник дуже відрізняється від аналогічних показників у розвинених країнах світу, де становить до 70 % у структурі ВВП. Зазначимо, що у структурі сукупних доходів населення поступово знижується роль заробітної плати та зростають соціальні трансферти. Так, питома вага на соціальну допомогу та інші соціальні трансферти становила у 2000 р. – 34,9 %, а у 2010 р. – 38,5 %. Найбільш критичним період був 2009 р., коли даний показник становив 40,8 %, а реальна заробітна плата знизилася – 90,8 % до 2008 р., така ситуація склалася внаслідок глобальної фінансово-економічної кризи.

Таблиця 2

Оплата праці в системі основних макроекономічних показників, %

<i>Показники</i>	<i>Роки</i>	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Частка оплати праці найманих працівників у ВВП, %		49,1	49,4	48,8	49,6	49,4	49,9
Часка заробітної плати населення в доходах населення		42,1	43,5	44,8	43,3	40,8	40,8
Частка соціальної допомоги та інших одержаних поточних трансфертів у доходах населення		39,7	39,0	36,7	37,8	40,8	38,5

Безперечно, погіршення становища у сфері оплати праці в Україні має також і свої об'єктивні причини. Зокрема, позначилася надмірно висока витратність виробництва, яка збільшилась на тлі загального погіршення структури національної економіки. Так, з 2005 р. по 2011 р. частка низькотехнологічних галузей національної економіки (металургія, виробництво та розподіл електроенергії, газу та води, хімічна, нафтохімічна промисловість та нафтопереробка) у реалізованій продукції промисловості зростає з 48,6 до 54,6 % [16, с. 66]. У 9 з 21 виду промислової діяльності (42,9 %) витрати на кожну гривню виробленої продукції становлять понад гривню (текстильна промисловість та пошиття одягу – 111,5 коп.; легка промисловість – 108,7 коп.; виробництво деревини – 104,9 коп.; виробництво шкіри – 102,4 коп., машинобудування, транспорт – від 100,4 до 101,9 коп.) [11, с. 137]. Наслідком надмірної витратності є збитковість значної кількості підприємств (у 2001 р. 38 %) і низька рентабельність понад третини підприємств.

Сучасна економіка України все більше залежить від імпорту нових технологій, тоді як у структурі експорту переважає продукція з відносно невисокою часткою доданої вартості, що, відповідно, послаблює рівень конкурентоспроможності національної економіки, а низька активність компаній до технологічних нововведень свідчать про нерозвиненість інфраструктури розвитку інновацій.

Величезні ресурси, які зумовлюють економічне зростання в Україні, є переважно експорторієнтовані й зосереджені в сировинних галузях. При цьому єдина конкурентна перевага, яку має наша продукція, – низька ціна. А це означає що, по-перше, у глобальному масштабі інтереси роботодавців зосереджені на зовнішньому ринку, тоді коли інтереси тих, хто працює, – на внутрішньому. При подібній ситуації виробник не має зацікавленості у своїх робітниках як у споживачах і покупцях.

Економічне зростання можливе за зростання внутрішнього ринку, на якому гроші населення – головний інструмент. А зростання купівельної спроможності є вагомим стимулом для розвитку галузей економіки, які орієнтовані на внутрішній ринок.

Тому вважаємо, що збільшення частки оплати праці в собівартості продукції можливе за рахунок позитивних структурних зрушень у галузевій структурі та з

технологічним оновленням економіки, яке можна досягти в результаті реалізації інноваційних заходів у сфері вдосконалення технологій, організації виробництва, праці та управління, підвищення кваліфікації найнятих робітників.

В Україні спостерігається останніми роками така ситуація, коли ефективність виробництва на підприємствах промисловості практично не пов'язана з досягнутим рівнем й динамікою продуктивності праці та заробітної плати, хоча цей взаємозв'язок, у співвідношенні їх зростання, розглядається в економічній науці як основа економічного розвитку держави. Збільшення реальної зарплати на макrorівні має відбуватися лише внаслідок підвищення ефективності виробництва та продуктивності праці, інакше виплата незароблених грошей зменшує прибутки і джерела нагромадження, веде до інфляції, знецінення номінальної зарплати та створює передумови для макроекономічної нестабільності. Довгострокова економічна стабільність можлива тільки в тому випадку, якщо заробітна плата збільшуватиметься, виходячи зі зростання продуктивності праці.

Зниженням темпів зростання ВВП, під час глобальної економічної кризи 2008-2009 рр., призвело також до зниження продуктивності праці. Це свідчить про те, що підприємства були не в змозі забезпечити більш високий рівень заробітної плати. Водночас, при падінні попиту на товари і послуги підприємства можуть підтримувати необхідний рівень продуктивності праці

тільки шляхом скорочення рівня зайнятості пропорційно падінню попиту. Тому, більшість українських підприємств вимушені були звільняти працівників, що привело до зростання безробіття в країні. Аналіз показує, що падіння ВВП випереджало скорочення зайнятості протягом періоду 2008-2009 рр. через зниження продуктивності праці [7, с. 87–88].

За період із 2001 – 2010 рр. продуктивність праці виросла в 1,4 рази, а реальна заробітна плата – в 3,4 рази (рис. 3). Тобто темпи зростання заробітної плати значно випереджали темпи зростання продуктивності праці. За прогнозами Г. Кулікова, реальні темпи продуктивності праці в 2011 – 2015 рр. становитимуть приблизно 5-6 %, а темпи зростання реальної заробітної плати – 10-11 % [7, с. 88]. Водночас за прогнозами міжнародних експертів реальна інфляція очікується вище цих показників, з урахуванням того, що ціни зростають у всьому світі. Простежується протиріччя: номінальна зарплата збільшується, а добробут погіршується.

Світовий досвід свідчить про необхідність дотримання темпів зростання як заробітної плати, так і продуктивності праці. У країнах ЄС скрізь темпи зростання продуктивності праці випереджають темпи зростання заробітної плати.

Заробітна плата є віддзеркаленням стану економіки і продуктивності ресурсів, насамперед праці і капіталу. Через це можна стверджувати, що “кожен новий спосіб оплати праці задається рівнем технічного базису виробництва й відображає його реальний стан” [8, с. 20].

Низька продуктивність праці є основною причиною низької заробітної плати. У кінці 2009 р. продуктивність праці в Україні становила 16 % від рівня продуктивності праці в США [7, с. 89]. Певною мірою це обумовлюється зношеністю основних виробничих фондів: фізичне зношення досягло 70 %, а моральне – 90 – 95 % [16].

Рис. 3. Реальні темпи продуктивності праці і заробітної плати за 2001 – 2010 рр., % [7, с. 88]

В Україні дуже мала частка продукції галузей, які відносяться до високих технологій, – усього 4,6 %. Домінуючими в українському експорті є галузі середніх і низьких технологій – 56,1 %. Це означає, що країна орієнтується на виробництво традиційної індустріальної продукції, що реалізується на конкурентних насичених ринках [14, с. 130].

В Україні зараз відставання від світового рівня становить 2-3 і більше поколінь техніки. У розвинених країнах на розвиток інновацій виділяється 2,0 – 2,5 % ВВП. Закон України про науково-технічну діяльність чітко визначає відсоток ВВП на науку. Цей показник дорівнює 1,7 %. Водночас, щорічна цифра бюджетних видатків на науку становить 0,3 – 0,5 % ВВП, а сумарно з усіх джерел – 0,89 – 1,2 %. Відомо, що економічна функція науки розпочинається з обсягів фінансування, більших за 0,9 % ВВП [17]. Неувага держави і бізнесу до науково-технічної та інноваційної політики призвела до домінування низькотехнологічних робочих місць в українській економіці, що не дозволяє виробляти конкурентоспроможну продукцію, а також є причиною низької продуктивності праці, гальмування зростання оплати праці.

Низький рівень оплати праці у вітчизняній економіці поєднується з глибокою диференціацією як за галузями економічної діяльності, так і регіонами країни. Середня заробітна плата за 2011 р. у діяльності авіаційного транспорту (8742 грн), фінансовій сфері (5340 грн), промисловості (3120 грн), операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям (2935 грн) більше як 2 – 4 рази перевищила середню заробітну плату в сільському господарстві (1800 грн) чи у сфері охорони здоров'я (667,19 грн) [4]. За регіонами країни динаміка середньомісячної заробітної плати в розрахунку на одного штатного працівника була більшою за середнє її значення по Україні (2633 грн) у Дніпропетровській (2790 грн), Донецькій (3063 грн), Київській (2742 грн) областях

та м. Київ (4012 грн) [5]. Таким чином, відмінності в розмірах заробітної плати за видами економічної діяльності підприємств значною мірою впливають на регіональну диференціацію цього показника.

Диференціація в оплаті найманої праці є цілком природним і закономірним процесом. Згідно з трактуванням сучасних представників неокласичної економічної теорії, по-перше, вона пов'язана з наявністю, так званих неконкуруючих між собою групами працівників, які займаються абсолютно різними видами трудової діяльності та потребує від працівника певних здібностей і рівня освіти (наприклад, лікар і продавець), відповідно і винагорода за працю різна. По-друге, оплата праці висококваліфікованого працівника, тим більше талановитого, включає рентну складову, яка відсутня в заробітку рядового працівника. По-третє, існують “вирівнюючі відмінності” в оплаті праці як спосіб компенсації несприятливих умов, поганої екології, шуму тощо. Наприклад, праця рядового працівника банку й праця будівельника, оплачуються по-різному, у зв'язку з відмінностями в умовах праці. Нарешті, ціла група факторів, що обумовлюють диференціацію в оплаті праці, пов'язана з існуванням ринку недосконалої конкуренції. Серед них – територіальні особливості ринків, інституціональні, соціологічні характеристики представників найманої праці (наявність диплому про освіту, вік, приналежність до тієї або іншої раси, статі тощо) [9, с. 156–174].

Усі наведені фактори мають певне відношення й до українських реалій, однак в умовах низьких заробітків важливо, насамперед, виявляти причини, що обумовлюють таке положення. Серед основних, – недостатньо високий рівень продуктивності праці, недосконалість структури економіки, її нерозвиненість із погляду сучасних потреб суспільства і відсутність інституціональних структур, відповідальних за “регулювання” механізму формування оплати праці.

Найбільша диференціація виникла між робітниками підприємств і керівниками. Ставка першого розряду Єдиної тарифної сітки (на 1 квітня 2012 р. – 794 грн) та величиною прожиткового мінімуму – 1094 грн (вона становить 72,6 % цього показника) [16]. Відтак, на початку століття в Україні різко загострився соціальний розкол, “який полягає в наявності двох соціальних мегагруп, які протистоять одна одній за рівнем доходу. В Україні найбільш заможні верстви складають приблизно 4 – 4,5 % населення, далі спостерігається величезний провал, а потім з'являється так званий середній клас, який насправді до західного середнього класу ніякого не стосується” [11, с. 136].

В Україні спостерігається також значний розрив між доходами найбагатших і найбідніших верств населення. Відповідно до світових стандартів, критично небезпечним у соціальному плані є семи-, десятикратний розрив між доходами граничних децильних груп. За даними податкової статистики, доходи 10 % високооплачуваних працівників у багато разів перевищують доходи 10 % низькооплачуваних. Частка населення із середньодушовими загальними доходами у місяць, нижчими прожиткового мінімуму починаючи із 2008 р. (16,1 %) має

тенденцію до зростання: так у 2010 р. вона становила 23,9 %. Разом з тим, квінтільні коефіцієнти нерівності населення (20 % групи) протягом 1999 – 2010 рр., за офіційними даними Державної служби статистики України, мали стійку тенденцію до зниження: квінтільний коефіцієнт за загальними доходами зменшився з 2,4 до 2, у той час як квінтільний коефіцієнт фондів з 4,2 до 3,6 [15, с. 196]. Водночас експерти вважають, що такі коефіцієнти є дуже заниженими, оскільки заможні сім'ї уникають опитування і оприлюднення власних доходів і витрат [11, с. 56]. Поглиблення соціальної нерівності серед населення країни має негативні наслідки для розвитку економіки та породжує нестабільність у суспільстві, які в майбутньому можуть загострюватимуться з активізацією глобалізаційних процесів.

Негативні процеси державного регулювання заробітної плати як основного джерела формування доходів населення є результатом помилкових уявлень про стратегію та тактику їх реформування. До того ж реальні дані свідчать, що фактичне зниження ціни праці є наслідком слабкої та непродуманої державної інноваційно-інвестиційної політики, відсутності системних заходів щодо реформування ринкової економіки та розбудови соціальної держави, до чого зобов'язує Конституція України. Підтвердженням даної тези є дані ООН щодо індексу розвитку людського потенціалу (ІРЛП). В Україні постійно знижується ІРЛП, оскільки лише за 2011 р. вона втратила сім позицій порівняно з 2010 р. (69 місце) і посідає 76 місце серед 187 країн [3]. Якщо за індексом людського розвитку 1991 р. від Німеччини Україна відставала на 9 %, то 2010 р. вже на 19 %. Польщу 1990 р. вона випереджала на 1 %, а 2010 р. – вже відставала на 8 % [2]. Не можна побудувати ефективну економіку і просуватися в майбутнє, зневажаючи людський фактор, не даючи працівникові матеріальних можливостей для розвитку його робочої сили. Низька заробітна плата є не конкурентною перевагою країни, а загрозою її економічній безпеці та подальшому розвитку, оскільки високий інноваційно-технічний прогрес відбувається в тих державах, де цінується робоча сила та задіяні дієві мотиваційні механізми підвищення продуктивності праці.

Для усунення негативних явищ у сфері оплати праці, зарплату необхідно розглядати в більш загальному контексті, ніж лише як механізм установа мінімальної заробітної плати. Концептуальний варіант реформування заробітної плати має передбачати здійснення низки послідовних, тісно пов'язаних з іншими складовими реформування економіки заходів, і, зокрема, інвестиційно-інвестиційної, податкової, фінансово-кредитної та бюджетної політики, а також зміни у системі соціального страхування, соціального забезпечення та соціальної допомоги.

Література:

1. Валовий внутрішній продукт : Статистична інформація станом на 1.02.2012 р. / Державна служба статистики України. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.

2. Гесць В. М. Наслідки демографічних викликів для економічного зростання в Україні / В. М. Гесць // Демографія та соціальна економіка. – 2011. – № 1 (15). – С. 3–23.

3. Доклад о человеческом развитии 2011 “Устойчивое развитие и равенство возможностей: Лучшее будущее для всех” (опубликовано для Программы развития Организации Объединенных Наций (ПРООН)). – М. : Весь Мир, 2011. – 181 с.

4. Динаміка середньомісячної заробітної плати за видами економічної діяльності у 1995–2011 роках : Статистична інформація станом на 29.02.2012 р. / Державна служба статистики України. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.

5. Динаміка середньомісячної заробітної плати по регіонах у 1995 – 2011 роках : Статистична інформація станом на 29.02.2012 рік / Державна служба статистики України. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.

6. Доходи та витрати населення України (2002 – 2010 рр.) : Статистична інформація станом на 04.01.2012 р. / Державна служба статистики України. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.

7. Куліков Г. Т. Заробітна плата в кризовий період у контексті її впливу на трудовий потенціал / Г. Т. Куліков // Економіка підприємства. – 2011. – № 8. – С. 14–17.

8. Лагутін В. Про теоретико-методологічні засади дослідження оплати праці / В. Лагутін // Україна: аспекти праці. – 2010. – № 3. – С. 16–20.

9. Макконнел К. Экономика: Принципы, проблемы и политика / К. Макконнел, С. Брю ; пер. с англ. – М. : Республика, 1993. – Т. 2. – 400 с.

10. Операційні витрати з реалізованої продукції(робіт, послуг) за видами економічної діяльності у 2011 році: Статистична інформація станом на 13.06.2012 рік / Державна служба статистики України. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.

11. Пуцуліна О. М. Нова ідеологія реформування заробітної плати: потреба та перспективи / О. М. Пуцуліна // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 1 (2). – С. 133–140.

12. Сыроватка С. Лишняя зарплата / С. Сыроватка // Власть денег. – 2006. – № 47. – С. 32–35.

13. Соколик М. Соціальні мінімальні стандарти у фрмуванні середньомісячної заробітної плати в Україні / М. Соколик // Економіст. – 2010. – № 5. – С. 55–60.

14. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави : національна доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця [та ін.]. – К. : НВЦ НБУВ, 2009. – 687 с.

15. Темпи зростання номінальної та реальної заробітної плати (1195 – 2011) : Статистична інформація станом на 13.06.2012 р. / Державна служба статистики України. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.

16. Україна у цифрах 2010 : статистичний збірник / Державний комітет статистики України ; за ред. О. Г. Осауленка ; відп. за вип. Н. П. Павленко. – К. : Держ. підприємство “Інформаційно-аналітичне агенство”, 2010. – 251 с.

17. Усата Т. В. Актуальні питання фінансування наукової діяльності в Україні: порівняльний аспект / Т. В. Усата, Н. В. Виногородська // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету : зб. наук. пр. – Режим доступу : www.rusnauka.com/10_DN.../4_107031.doc.htm.

Надійшла до редколегії 22.06.2012 р.